अष्टादश पुराणानि चरितं राघवस्य च। रामस्य कुरुशार्दूल धर्मकामार्थसिद्धये। तथोक्तं भारतं वीर! पाराशर्येण धीमता। वेदार्थं यच्च वोक्तं धर्मशास्त्राणि च प्रभो!" इति भविष्यपुराणवचनात्तेषां पौराणिकादिविधिः। वोक्तं वोक्तविद्या। अत्र च "श्राद्धं वेदमन्त्रवर्जं शूद्रस्य इति वचने वेदेतरपादानात् श्राद्धे पुराणमन्त्रः शूद्रेण पठनीय इति मैथिलोक्तं तत्र वराहपुराणे शूद्राणां मन्त्रवर्जित इत्यनेन मन्त्रमात्रनिषेधात् मत्स्यपुराणे नमस्कारेण मन्त्रेण इत्यनुवादानाच्च पौराणिकस्यापि श्राद्धे निषेधः प्रतीयते। एवं स्नानेऽपि "ब्रह्मयज्ञविधानेन मन्त्रवत् स्नानमिष्यते। तूष्णीमेव हि शूद्रस्य नमस्कारवत् मतम्" इत्यनेन नमस्कारविधानात् पञ्चयज्ञेऽपि। "शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा तया जीवनवान् भवेत्। शिल्पैर्वा विविधैर्जीवेत् द्विजातिहितमाचरन्। भार्यारतिः शुचिर्दक्षः सत्यवादी प्रियंवदः। नमस्कारेण मन्त्रेण पञ्चयज्ञान् हापयेत्" इति नमस्कारमात्रविधानात् श्राद्धादिषु पौराणिकमन्त्रानिषेधः। ततश्च स्नानश्राद्धतर्पणपञ्चयज्ञेतरत्र शूद्रस्य पौराणिकमन्त्रपाठः प्रतीयते। अत्र "यदेऽस्मप्राणं नाभि यदेष मङ्गलं कुरु" इति श्रुतवचनात् "चूडा कार्या यथाकुलम्" इति याज्ञवल्क्यवचनाच्च संस्कारमात्रे कुलधर्मानुरोधेन आचान्तरस्य नामविशेषोच्चारणस्याभिधानाच्च शूद्रादीनां नामकरणे वसुशर्मादिवद्वृत्तिकुलनामकरणस्य च प्रतीतेर्द्विजवर्गेऽपि शूद्राणां वृत्तिकुलानामाभिधानं क्रियते इति"। शूद्रस्याचमने देवतीर्थेन शौचे जलं अञ्जलिपिबेत् न पिबेत् तथा च याज्ञवल्क्यः "कृत्स्नशक्तानुगाद्विप्रु यथासंख्यं द्विजातयः। शुद्धेरन् स्त्री च शूद्रश्च सकृत् स्पृष्टाभिरन्ततः"। अन्ततो हृदयादिकनीयेन शौचेन उत्तरोत्तरमपकर्षात् अतएव स्पृष्टाभिरित्युक्तं न तु मन्त्रिताभिरिति "स्त्रीशूद्रः शुध्यते नित्यं आचमनात् करोदकोः" इति ब्रह्मपुराणवचनात्। याज्ञवल्क्यः "प्राग्वा ब्राह्मेण तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्पृशेत्" अत्र द्विजस्यैवाचमने ब्राह्मतीर्थोपादानात् स्त्रीशूद्रयोर्न तेनाचमनम् इत्यमेव मिताक्षरायां व्याख्यातं मरीचिना "स्त्रियाश्चैदमिदं तीर्थं शूद्रजातेस्तथैव च। यत्तदाचमनाच्छुद्धिरेतयोरेव योषितोः" इति। एतदनन्तरम् इन्द्रियादिस्पर्शनन्तु ब्राह्मणवदेव प्रमाणान्तरन्तु मालवनेयिसामगब्राह्मणाक्रियाकल्पतरौ द्विजवर्गेयम्" आ०प्र० रघु०।

शूद्रकर्म्मन् न० शूद्रस्य शास्त्रविहितं कर्म। शूद्रकर्त्तव्ये द्विजसेवादौ शूद्रशब्दोऽयम्।

शूद्रप्रिय पु० ६त०। यवाक्षारो राजनि०।

शूद्राधिकरण शूद्रस्य विद्यायामधिकारोऽस्ति नवेति सन्देहे नाधिकार इति निर्णीयते शारीरकसूत्रोक्ते अधिकरणभेदे तत्राधिकरणं तत्र दर्शितं यथा

"शुगस्य तदनादरश्रवणात्तदाद्रवणात् सूच्यते हि" सू०

"यथा मनुष्याधिकारनियमसमपोह्य देवादीनामपि विद्यास्वधिकार उक्तस्यैव द्विजात्यधिकारनियमापवादेन शूद्रस्याप्यधिकारः स्यादित्येतामाशङ्कां निवर्त्तयितुम् इदमधिकरणमारभ्यते। तत्र शूद्रस्याप्यधिकारः स्यादिति तावत् प्राप्तम्, अर्थित्वसामर्थ्ययोः सम्भवात्, "तस्माच्छूद्रो यज्ञेऽनवक्लृप्तः" इतिवत् शूद्रो विद्यायामनवक्लृप्त इति निषेधाभावात्। यच्च कर्मस्वनधिकारकारणं शूद्रस्यानर्थित्वं न तद्विद्यास्वधिकारस्यापवादकम्। न ह्याश्रवणादिरहितेन विद्या वेदितुं न शक्यते। भवति च शिष्यं शूद्राधिकारस्योपोद्बलकं, संवर्गविद्यायां हि जानश्रुतिं पौत्रायणं शुश्रूषुं शूद्रशब्देन परामृशति "अरे हारे त्वा शूद्र! तदेव तव सोभिरस्तु" इति। विदुरप्रश्नवच्च शूद्रयोनिप्रभवा अपि विशिष्टविद्यासम्पन्नाः श्रूयन्ते। तस्मादधिक्रियते शूद्रो विद्यास्वित्येवं प्राप्ते ब्रूमः। न शूद्रस्याधिकारो वेदाध्ययनाभावात्। अधीतवेदा हि विदितवेदार्थो वेदार्थेऽधिक्रियते, न च शूद्रस्य वेदाध्ययनमस्ति, उपनयनपूर्वकत्वाद्वेदाध्ययनस्य उपनयनस्य च वर्णत्रयविषयत्वात्। यच्चार्थित्वं न तदपि सामर्थ्येऽधिकारकारणं भवति। सामर्थ्यमपि न लौकिकं केवलमधिकारकारणं भवति शास्त्रीयेऽर्थे शास्त्रीयस्य सामर्थ्यस्यापेक्षितत्वात् शास्त्रीयस्य च सामर्थ्यस्याध्ययननिराकरणेन निराकृतत्वात्। यच्चेदं शूद्रो यज्ञेऽनवक्लृप्त इति तत् न्यायपूर्वकत्वाद्विद्यायामनवक्लृप्तत्वं द्योतयति न्यायस्य बाधारक्षत्वात्। यत् पुनः संवर्गविद्यायां शूद्रशब्दश्रवणं शिष्यं मन्यते न तद्विचारणम्, न्यायाभावात्। न्यायोक्ते हि विचारणं द्योतयति भवति, न चात्र न्यायोऽस्ति कामचारायं शूद्रशब्दः संवर्गविद्यायामेवैकस्यां शूद्रमधिकृत्यात् तद्विषयत्वात् न सर्वासु विद्यासु, सर्वत्रादृश्यत्वात् न तु क्वचिदप्यर्थं शूद्रमधिकृत्य प्रवर्तते। यच्चयते चायं शूद्रशब्दोऽधिकृतविषये द्योतयितुम्। कथमित्युच्यते। "अरे त्वर एतमेतत् वर्णं